

Anna Weronika Brzezińska

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Justyna Słomska-Nowak

Muzeum Etnograficzne im. M. Znamierowskiej-Prüfferowej w Toruniu

Czy i jak badać dziś strój ludowy?

Wprowadzenie

Czym jest współcześnie dla etnografa strój ludowy? Muzealnym eksponatem, historyczną formą odzienia mieszkańców dawnej wsi, „designerską” inspiracją czy kolorową reklamą swojskiego jadła z ludowym pasiakiem w tle? Przynależny do świata kultury ludowej, podobnie jak ona, jest już kategorią historyczną, która nadal wzbudza żywe zainteresowanie naukowców, regionalistów, a także turystów poszukujących atrakcji i regionalnych pamiątek.

Zagadnienie odzieży ludowej często było podejmowane przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych (m. in. etnologii, historii, socjologii). O potrzebie badania, opisywania i naukowego opracowywania stroju warstw chłopskich wspominał już Hugo Kołłątaj, w liście wysłanym do Jana Maja w roku 1802¹. Początki badań nad odzieżą ludową związane są z konstytuowaniem się etnografii jako nauki. Na przełomie XIX i XX wieku przypada tzw. „złoty okres” rozkwitu i rozwoju odzieży ludowej, zwłaszcza w jego świątecznej i reprezentacyjnej formie, zwanej przez badaczy strojem ludowym². Okres do wybuchu I wojny światowej to czas, kiedy prowadzono badania raczej amatorskie, o nierównym natężeniu i nasileniu, czego efektem są publikacje o charakterze przyczynkarskim. Dziewiętnastowieczni badacze interesowali się głównie strojem ludowym (odświętnym i obrzędowym), w mniejszym stopniu ubiorem codziennym³.

Pierwsze poważne opracowania naukowe zaczęły powstawać w okresie dwudziestolecia międzywojennego, obejmowały one głównie tereny południowej i wschod-

¹ B. Bazielich: *Odzież i strój ludowy w Polsce*. Wrocław 2000, s. 7.

² Związane to było ze zniesieniem pańszczyzny, stopniowym bogaceniem się warstwy chłopskiej, a także większą dostępnością do produkowanych w manufakturach i rozwijających się fabrykach materiałów i ozdób pasmanteryjnych.

³ Zob. R. Kantor: *Ubiór – strój – kostium. Funkcje odzienia w tradycyjnej społeczności wiejskiej w XIX i w początkach XX wieku na obszarze Polski*. Kraków 1982.

niej Polski. Dopiero w okresie powojennym zaczęły się ukazywać problemowe opracowania z zakresu odzieży ludowej⁴. Jednocześnie wraz z prowadzonymi badaniami i publikowaniem materiałów, zaczęły powstawać kolekcje muzealne. Są to z reguły kolekcje, których dużą część stanowią stroje odświętne i obrzędowe. Najpóźniej badacze i kolekcjonerzy zaczęli interesować się odzieżą codzienną⁵.

Strój ludowy, czyli jaki?

Określenie odzieży i stroju mianem „ludowy” wskazuje na ich pochodzenie, związane nierozdzielnie z warstwami chłopskimi społeczeństwa. Podstawą większości kolekcji muzealnych są obiekty wywodzące się z czasów, kiedy mieszkańcy terenów wiejskich stanowili odrębną warstwę społeczeństwa (okres XIX wieku i dwudziestolecia międzywojennego). Termin „ludowy” w przypadku odzieży wskazuje na jej pochodzenie, na jej twórców i użytkowników. Nie jest on jednak do końca adekwatny, wszak kilka strojów wykształciło się w warstwach mieszczańskich lub funkcjonowało na terenie miast (m. in. stroje bamberskie i żywieckie). W tym kontekście „ludowy” oznacza więc tyle, co powszechny i ogólnie dostępny.

Zagadnienie odzieży ludowej jest zjawiskiem niezwykle złożonym, a tym co sprawiało (i nadal sprawia) badaczom największą trudność jest zawiła i niedostatecznie wypracowana terminologia. Różnorodność określeń stosowanych przez poszczególnych etnologów – w różnych okresach czasowych i na określenie innych części garderoby, biorąc pod uwagę funkcję i rolę, symbolikę oraz okoliczności noszenia poszczególnych części ubioru – powoduje pewien chaos, zwłaszcza przy pracach proponujących systematykę. Powołując się na dorobek badawczy nad zagadnieniem odzieży, przyjąć można kryterium funkcji, którą pełniła odzież ludowa i jej poszczególne części.

Jako pojęcia często stosowane zamiennie, lub ogólnie na określenie odzieży ludności chłopskiej można wymienić następujące: *odzież, odzienie, przyodziewek, strój, ubiór, ubranie*⁶. Za „odzież ludową” uznać można zestaw podstawowych części ludzkiego odzienia wraz z nakryciem głowy, okryciem kończyn i wszystkimi dodatkami⁷. Termin ten zamiennie stosowany jest z określeniem „ubiór”, który jest pojęciem węższym, podkreślającym jego specyfikę i przeznaczenie, np.: ubiór codzienny, ubiór roboczy, ubiór letni lub zimowy. Funkcje, jakie pełnił ubiór codzienny, to przede wszystkim funkcja praktyczna, z oczywistym podziałem na pleć, pozwalająca także określić wiek oraz pozycję społeczną (dzieci, panny i kawalerowie, mężatki i żonaci, starcy)⁸. Natomiast za „strój ludowy” uznawany jest ubiór odświętny, uroczysty, obrzędowy,

⁴ Zob. K. Hermanowicz-Nowak: *Odzież*. W: *Etnografia Polska. Przemiany kultury ludowej*, t. 1. Red. M. Biernacka, M. Frankowska, W. Paprocka. Wrocław 1976, s. 3.

⁵ B. Bazielić: dz. cyt., s. 7.

⁶ B. Bazielić: dz. cyt., s. 11.

⁷ K. Hermanowicz-Nowak: dz. cyt., s. 379; I. Turnau: *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX wieku*. Warszawa 1999, s. 127.

⁸ Zob. R. Kantor: dz. cyt., s. 83.

reprezentacyjny, zakładany od święta, podkreślający doniosły nastrój danej sytuacji. Był on także wyznacznikiem statusu i pozycji społecznej konkretnej osoby lub całej grupy. Strój ludowy w swojej najbardziej reprezentacyjnej odmianie był również wyznacznikiem tożsamości regionalnej, poświadczającym także przynależność do określonej grupy społecznej, etnicznej, religijnej i narodowej (m. in. rola stroju ludowego w okresie zaborów)⁹.

Charakter badań nad strojem ludowym w Polsce

Na temat polskiego stroju ludowego istnieje stosunkowo bogata literatura przedmiotu, którą ze względu na rodzaj materiału naukowego i sposób jego prezentacji można podzielić na grupy tematyczne, w zależności od ujęcia analizowanego zagadnienia. Poza wydawnictwami

o charakterze atlasowym, które uzupełniają opracowania, opisujące metodykę badań atlasowych¹⁰, na uwagę zasługują wydawnictwa prezentujące metodologię badań nad odzieżą i strojem ludowym, proponujące systematykę, prezentujące terminologię oraz historię zainteresowań nad tą kwestią¹¹. Pomocne w badaniach nad tą tematyką są słowniki i leksykony (m. in. autorstwa Eli i Andrzeja Banachów, Stanisława Chmielowskiego i Ireny Turnau)¹² oraz wydawnictwa będące wynikiem wieloletnich prac

Fot. 1. Zdobnictwo na chustach (Kazimierz Dolny nad Wisłą, 2008), fot. A. W. Brzezińska

⁹ Zob. B. Bazielić: dz. cyt., s. 11; K. Hermanowicz-Nowak: dz. cyt., s. 379.

¹⁰ Zob. J. Gajek: *Metodyka monograficznego opracowywania strojów ludowych*. „Lud”, t. 41 (1954), s. 798-822; Z. Kłodnicki: *Polski Atlas Etnograficzny – historia, stan obecny i perspektywy*. „Lud”, t. 85 (2001), s. 239-275.

¹¹ Zob. K. Hermanowicz-Nowak: dz. cyt.; K. Hermanowicz-Nowak: *Stan badań nad strojem ludowym w Polsce (Próba oceny dotychczasowych osiągnięć)*. „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa” 1 (1977), s. 3-8; R. Kantor: dz. cyt.; B. Bazielić: dz. cyt.; I. Turnau: dz. cyt.

¹² E. i A. Banach: *Słownik mody*. Warszawa 1962; S. Chmielowski: *Słownik nazw i wyrażen związanych ze strojem ludowym Wielkopolski*. Leszno 1995; I. Turnau: dz. cyt.

polskich muzealników – katalogi i opracowania zbiorów¹³ czy wydawnictwa popularyzujące wiedzę nt. stroju ludowego i jego zdobnictwa¹⁴.

Na przestrzeni kilkudziesięciu lat badań etnograficznych dotyczących stroju ludowego na uwagę zasługują dwie próby monograficznego ujęcia tego zagadnienia.

Fot. 2. Czepce z Dąbrówki Wielkopolskiej (Kazimierz Dolny nad Wisłą, 2008), fot. A. W. Brzezińska

wytypowanych na podstawie wybranych kryteriów, rozlokowanych na terenie całej Polski. Materiał ten zbierany był na podstawie kwestionariuszy oraz ankiet podczas badań terenowych, a uzupełniany był o informacje pochodzące z literatury oraz kwerend muzealnych. Zagadnienia dotyczące odzieży ludowej zbierane były w latach 1964-1969 na podstawie kwestionariusza nr 6 *Ludowa kultura materialna (Zagadnie-*

Od roku 1949 ukazują się zeszyty Polskiego Atlasu Strojów Ludowych. W swych założeniach zeszyty APSL stanowić miały monograficzne opracowanie strojów ludowych poszczególnych regionów etnograficznych Polski, nie pomijając przy tym także opisów strojów codziennych i roboczych. Każdy z zeszytów posiada stały układ zagadnień tak, by zebrany materiał mógł służyć m. in. studiom porównawczym. Jednym z kryteriów było także zaprezentowanie zasięgu badanego stroju oraz ogólny jego opis, uwzględniający najbardziej charakterystyczne i typowe jego elementy¹⁵. Na opisanie historycznych uwarunkowań wykształcenia się i rozwoju regionalnego stroju ludowego nadal czeka wiele regionów¹⁶.

Materiałem, który wciąż oczekuje na ostateczne opracowanie w formie komentarzy (po uprzednim uzupełnieniu badań m. in. muzealnych), są archiwalia zgromadzone w Archiwum Polskiego Atlasu Etnograficznego w Cieszynie. To dane pochodzące z 338 punktów badawczych,

¹³ M. Rostworowska: *Śląski strój ludowy*. Wrocław 2001; I. Rosińska: *Suknia wydaje ludzkie obyczaje. Wielkopolskie stroje ludowe w zbiorach Muzeum Etnograficznego*. Poznań 2005.

¹⁴ E. Piskorz-Branekova: *Polskie stroje ludowe*, t. 1-3 Warszawa 2003, 2005, 2007; *Polskie hafty i koronki*. Warszawa 2005; *Biżuteria ludowa*. Warszawa 2009.

¹⁵ J. Gajek: dz. cyt.

¹⁶ W roku 2008 ukazał się *Strój opolski*, będący 38 zeszytem APSL.

nia wybrane) opracowanego przez Józefa Gajka (pytania nr 78-83). W późniejszych latach materiały uzupełniono poprzez ankiety (Z. Kłodnicki w 1970 roku), a także kwerendy w niektórych muzeach oraz w pracowni kierowanej przez Romana Rein-fussa¹⁷.

Oprócz naukowców związanych z PAE, na szczególne wyróżnienie zasługują także autorzy poszczególnych części *Atlasu kultury i języka Wielkopolski*, w którym zagadnieniu odzieży poświęcono tom 6 *Włókiennictwo – Odzież – Obuwie*¹⁸. Wydawnictwo to jest jedynym, które przy wykorzystaniu metody kartograficznej dokumentuje stan kultury jednego z makroregionów etnograficznych Polski.

W bogatym dorobku atlasowym, jak dotąd nie powstały komentarze do zagadnienia odzieży ludowej, prawdopodobnie ze względu na dość skomplikowane zagadnienie jakim jest *odzież ludowa* i *strój ludowy* oraz konieczność uzupełnienia badań. Strój ludowy postrzegany był bowiem w badaniach PAE zarówno w kategorii materialnej, użytkowej, ale również i symbolicznej. Przytoczyć tutaj można słowa Barbary Bazielich: „Polską jako jeden z nielicznych krajów europejskich nie ma monografii poświęconej regionalnym strojom ludowym. Marginalnie traktowana jest odzież codzienna, a zainteresowanie badaczy przykuwają głównie stroje odświętne”¹⁹.

Strój ludowy w kolekcjach muzealnych

Kolekcje muzealne polskich strojów ludowych są nierozłącznie związane z metodologią ich badania. Aparat naukowy zawsze wyznaczał granice kolekcjonerskich poszukiwań. Optyka badania ubioru ludowego była bowiem nie tylko taka sama, jak sposób badania tego zagadnienia, lecz była jego naturalną konsekwencją. Dlatego jako pierwsze zbierano to, co barwne, kolorowe, bogato zdobione. To, co przykuwało wzrok i było swoistą egzotyką dla miłośników wsi i pierwszych zbieraczy przedmiotów przemysłu ludowego. Jako pierwsze trafiały więc do kolekcji ubiory odświętne, nie zawsze też kompletne, wybierano bowiem najbardziej interesujące danego kolekcjonera przedmioty – gorsety, zapaski, czepce. Zwracano też uwagę głównie na zdobnictwo chłopskiego przyodziewku – na wszelkiego rodzaju hafty, koronki, cekiny, brzękadła – często „wyjęte” z kontekstu całego stroju. Podobnie było z ludową biżuterią, przykuwała uwagę głównie jej funkcja estetyczna, zapominano jednocześnie o równie istotnej funkcji magicznej. Zupełnie nie zwracano też uwagi na takie zjawisko jak moda w stroju ludowym.

Kolekcjonerzy z końca XIX wieku i początków XX, choć mogli zebrać najwięcej przedmiotów i informacji o sposobie ich wytwarzania i noszenia, koncentrowali się jedynie na fragmencie, wybranym wycinku swoich zainteresowań. W tym też okre-

¹⁷ A. W. Brzezińska, J. Słomska: *Odzież ludowa na pograniczu polsko-słowackim w świetle badań atlasowych – wybrane elementy*. W: *Polska-Słowacja. Pogranicze kulturowe i etniczne*. Red. R. Stolićna, A. Pieńczak, Z. Kłodnicki. Wrocław-Cieszyn 2009, s. 97-98.

¹⁸ *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski. Włókiennictwo – Odzież – Obuwie*, t. 6. Poznań-Wrocław 1991.

¹⁹ B. Bazielich: *Badania nad odzieżą i strojem ludowym w Polsce*. „Lud”, t. 78 (1995), s. 193.

się zupełnie nie istniało dla zbieraczy ludowości zagadnienie odzieży codziennej, roboczej. Lud był dla nich najciekawszym obiektem obserwacji, gdy był odświętnie odziany. Z czasem sytuacja zaczęła się zmieniać. Działo się to głównie pod wpływem poszerzania i uzupełniania wiedzy o strojach ludowych.

Do najciekawszych kolekcji muzealnych ludowych strojów należą zbiory Muzeum Etnograficznego w Krakowie, Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie oraz Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Kolekcja krakowska jest niezwykle cenna, przede wszystkim z uwagi na to, iż zawiera najstarsze zbiory, które udało się ocalić przed zniszczeniami, jakie spowodowała II wojna światowa. Jest ona kompletna i sama w sobie stanowi źródło wiedzy o sposobie gromadzenia zbiorów stroju ludowego. Zawiera bezcenną odzież z całej ziemi krakowskiej, czyli niezwykle różnorodne stroje Krakowiaków Wschodnich i Zachodnich, ale także stroje z innych terenów Polski (m. in. łowickie, podhalańskie, huculskie, sieradzkie, opoczyńskie).

Kolekcja Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie jest – jak wynika z rangi tej placówki – największa pod względem ilości i zakresu terytorialnego obejmującego cały obszar Polski. Przedwojenne zbiory PME zostały całkowicie zniszczone w trakcie kampanii wrześniowej 1939 roku, symbolicznie ocalał jedynie jeden jego element – sukmana krakowska. Systematycznie prowadzone badania powojenne i niewątpliwie centralizacja zbiorów (PME miało pierwszeństwo zakupu) pozwoliło stworzyć ciekawą i reprezentującą całość polskich strojów ludowych kolekcję, ze szczególnym naciskiem na stroje Polski centralnej. Kompletną niemalże kolekcję strojów ludowych z terenów całej Polski posiada także w swych zbiorach muzeum łódzkie. Główne zainteresowania Działu Strojów Ludowych i Tkanin koncentrują się wokół zagadnień związanych ze zmianami jakie są widoczne w stroju ludowym. Kolekcja jest cały czas wzbogacana dzięki licznym badaniom terenowym prowadzonym przez kierownika działu.

Niewątpliwie uzupełnieniem wymienionych trzech największych kolekcji muzealnych są zbiory regionalne mieszczące się w placówkach rozsianych w całym kraju. To właśnie one, dzięki miejscowym regionalistom i miłośnikom ludoznawstwa, posiadają najstarsze dla danego regionu etnograficzne obiekty stroju ludowego. Najlepszym przykładem takiej placówki jest Muzeum w Łowiczu, którego najstarszą częścią kolekcji etnograficznej – w tym kolekcją strojów łowickich – stanowią zbiory Anieli Chmielińskiej, miłośniczki Łowickiego. Innym ciekawym przykładem kolekcjonerstwa strojów ludowych są te znajdujące się w Muzeum Okręgowym w Lesznie. Dzięki wieloletniej pracy i systematycznym badaniom terenowym Stanisława Chmielowskiego zgromadzone zostały zbiory wielkopolskich strojów ludowych z imponującą i niezwykłą kolekcją kobiecych czepców wielkopolskich. Przykładów podobnych placówek o zasięgu regionalnym jest wiele (np. Włocławek, Kolbuszowa, Gostyń, Jarocin, Szamotuły), to w nich znajdują się najciekawsze zbiory strojów danego regionu etnograficznego.

W okresie powojennym muzea zbierały zachowane jeszcze w terenie przykłady strojów, nierzadko udawało się zakupić obiekty XIX-wieczne. Co ciekawe, pomimo

zaprzestania chodzenia w tradycyjnych strojach, wciąż na wsiach istniała ciągle żywa pamięć o zdobnictwie stroju. Kobiety nadal potrafiły robić stare koronki i haftować regionalne wzory. W wyniku inicjatyw podejmowanych przez Cepelię hafciarki i koronczarki „produkowały” niemal „masowo” tradycyjne wzory przeniesione bezpośrednio z poszczególnych części stroju ludowego na przedmioty codziennego użytku – obrusy, serwetki, ręczniki, ale też części garderoby (np. bluzki, kołnierzyki). Dodatkowo organizowane były zarówno regionalne, jak i ogólnopolskie konkursy hafciarskie. Stąd też niemal naturalnie w kolekcjach muzealnych rozpoczęto kolekcje tzw. współczesnych haftów ludowych.

Rekonstrukcja czy wymyślanie stroju ludowego?

We współczesnej Europie regionów ważnymi elementami tożsamości (ale także promocji) stają się wyróżniki regionalne, a do tych niewątpliwie należał – i nadal należy – strój ludowy. Wiele regionów Polski zachowało tradycje wytwarzania i noszenia stroju ludowego, czego świadectwem są np. święta państwowe i kościelne, podczas których odbywa się parada strojów ludowych, by wspomnieć chociażby procesje Bożego Ciała w Łowiczu, Białce Tatrzańskiej czy Poznaniu (strój bamberski). Poza świadomością noszenia takich odświętnych strojów, nadal funkcjonują zakłady rzemieślnicze czy też pracownie rękodzielnicze, w których wytwarza się poszczególne elementy – skórzane, haftowane, tkane.

Festiwałem strojów ludowych są imprezy folklorystyczne i przeglądy np. zespołów folklorystycznych. Raj dla etnografów i atrakcja dla turystów, którzy uzbrojeni w aparaty fotograficzne dokumentują zawzięcie „tradycyjne

Rys. 3 Haft i koronka w stroju biskupińskim (Kazimierz Dolny nad Wisłą, 2008),
fot. A. W. Brzezińska

Fot. 4 Strój pszczyński (Kazimierz Dolny nad Wisłą, 2008), fot. A. W. Brzezińska

Fot 5 Ubiór codzienny na Biskupiąźnie
(Żychlewo, 2006), fot J Słomska-Nowak

polskie stroje²⁰. Najliczniejsze i najbardziej kolorowe reprezentacje pochodzą głównie z regionów Polski południowo-wschodniej i centralnej – biłgorajskie rańtuchy, opoczyńskie pasiaki, góralskie kwiaty, kurpiowskie hafty, tiulowe kopki z Biskupizny. Prawie nie ma wśród nich reprezentantów Lubuskiego, północnej Polski (poza Kaszubami) czy z terenów Dolnego Śląska. Te grupy występują najczęściej w strojach nietradycyjnych, będących swobodną interpretacją dawnego (tradycyjnego) stroju ludowego.

Jest wiele miejsc na mapie Polski, gdzie strój nie przetrwał do czasów współczesnych, trudno jest także znaleźć materiał ikonograficzny, który mógłby być podstawą do dokonania rekonstrukcji. Przyczyną zaniku były różne – szybkie uprzemysłowienie i wzrost zamożności, intensywne kontakty z miastem, czy też przerwanie ciągłości kulturowej spowodowanej działaniami wojennymi i powojenną wędrówką ludów.

Na ziemi malborskiej już w 1933 roku nie występował strój ludowy. Władysław Łęga dokonał, co prawda opisu takiego ubioru, jednak z zaznaczeniem, że są to informacje szczątkowe: „W ziemi malborskiej dawniejsze stroje ludowe zaginęły. Starzy ludzie jednak pamiętają...” i w tym miejscu następuje opis poszczególnych części garderoby²⁰. Podobna, niezbyt udana rekonstrukcja wzbudzająca wiele kontrowersji dotyczy stroju żuławskiego. Bez nawiązań do kultury dawnych mieszkańców, których strój odświętny i codzienny w kroju oraz kolorystyce przypominał strój mieszczkański i miejski, stworzono coś zupełnie nowego²¹. Pomimo konsultacji z etnografami nie udało się upowszechnić tego stroju, a sami mieszkańcy Żuław nie zaakceptowali takiej jego formy.

Na sąsiednim Powiślu podjęto się stworzenia nowego stroju, który poprzez zastosowanie haftu białego (znanego na tym terenie przed II wojną światową) miał nawiązywać do kultury byłych mieszkańców tego regionu. Jednak w kroju i zastosowanej kolorystyce strój bardziej przypomina stroje mazowieckie, niż typowe dla kultury pruskiej. Podobnie wyglądała kwestia stroju ludowego na Kociewiu, na terenie którego zanik tradycyjnego stroju ludowego rozpoczął się już w połowie XIX wieku. Pomi-

²⁰ W. Łęga: *Ziemia Malborska. Kultura ludowa*. Toruń 1933, s. 22.

²¹ Cała dokumentacja dostępna jest na stronie Powiatu Nowodworskiego *Dokumentacja tworzenia stroju żuławskiego*, <http://www.powiatnowydwr.pl>. Data odczytu: 28.03.2011.

mo utrzymania ciągłości kulturowej zachowało się niewiele informacji dotyczących stroju – w kilku zaledwie publikacjach znajdują się bardzo ogólne dane dotyczące kolorystyki, zdobnictwa. Brak jest jednak wzmianek o jego kroju. Nad rekonstrukcją tego stroju pracował m. in. Józef Gajek, a wyniki swojej pracy opublikował, czyniąc je bardziej dostępnymi. Jednak źródła, do których można by się odwoływać, nie są imponujące²². W obu przypadkach w pracach nad rekonstrukcją zwyciężyło stereotypowe myślenie o stroju ludowym, gdzie „obowiązkowymi” elementami jest biała bluzka z kołnierzykiem z koronką, gorset i marszczona spódnica. Tego typu składnikami stroju kobiecego stały się też chustki, które na tych terenach nie występowały – były traktowane jako element odzieży codziennej i roboczej.

Udaną rekonstrukcją okazała się praca nad strojem jamneńskim, z okolic wsi Jamno (nieдалеко Koszalina). Charakterystyczny w kroju i formie oraz zdobnictwie strój także formował się pod wpływem mody miejskiej. Udało się go odtworzyć na podstawie zachowanych źródeł pisanych i ikonograficznych²³.

Zagadnienie odtwarzania strojów ludowych przybiera różne formy. Jednym z przedsięwzięć zasługujących na uwagę i naśladownictwo, którego celem była rekonstrukcja elementu stroju ludowego, był projekt realizowany we współpracy Muzeum Etnograficznego i Archeologicznego w Łodzi oraz Muzeum w Łęczycy. Projekt noszący nazwę „Rekonstrukcja łęczyckich chust kamelowych” realizowany był w 2007 roku, a jego głównym celem było „reaktywowanie umiejętności wykonywania chust *kamelowych*. Miał za zadanie przypomnienie łęczyckich tradycji rękodzielniczych oraz odtworzenie charakterystycznego, miejscowego wzornictwa”²⁴. Istotną częścią projektu było zorganizowanie kursu wykonywania poszczególnych elementów chusty. Celem nie było odtworzenie całego stroju, istotniejsze było zachowanie umiejętności ich wykonywania oraz zachowanie wśród mieszkańców Łęczycy i okolic świadomości istnienia tak specyficznego elementu tradycyjnego stroju ludowego.

Prawdziwym przełomem w przeprowadzaniu rekonstrukcji strojów ludowych są badania Aleksandra Błachowskiego, który dotarł do najstarszych ikonografii chłopów. Swoje dociekania przedstawił w pracy *Ubiór i krajobraz kulturowy Polski i Ukrainy Zachodniej (1802-1845). Dokumentacja ikonograficzna J. Głogowskiego i K. W. Kielisińskiego*²⁵. Autor odnalazł w archiwach instytucji ukraińskich we Lwowie oraz polskich w różnych miejscach łącznie około dwóch tysięcy prac plastycznych Jerzego Głogowskiego (1777-1838) i Kajetana Wawrzyńca Kielisińskiego (1808-1849). Aleksander Błachowski prezentuje w pracy unikatowy materiał nieznanymi polskiemu czytelnikowi. Część z nich była zgromadzona w zbiorach Jana Pawlikowskiego, zdeponowanych we Lwowie w Ossolineum. Gromadził on od lat 20. XIX wieku w Medyce m.in. ryciny, grafiki, rysunki dokumentujące historię Polski oraz kulturę wszystkich warstw społecznych wielokulturowej Rzeczypospolitej – bez względu na narodowość i wyznanie.

²² L. Malicki: *Strój ludowy*. W: *Kultura ludowa Kociewia*. Red. R. Landowski. Tczew 1995, s. 172-173

²³ A. Dobrowolska: *Strój pyrzycki*. „Atlas polskich strojów ludowych”, z 1, cz. 1. Wrocław 1955.

²⁴ A. Dłużewska-Sobczuk, A. Woźniak: *Łęczyckie chusty kamelowe*. Łęczycza-Łódź 2007, s. 3

²⁵ A. Błachowski: *Ubiór i krajobraz kulturowy Polski i Ukrainy Zachodniej (1802-1845). Dokumentacja ikonograficzna J. Głogowskiego i K. W. Kielisińskiego*. Toruń (w druku).

Kolejną część stanowi kolekcja Włodzimierza Dzieduszyckiego (1825-1899) z Poturzyca prezentująca stroje z Wielkopolski i Opolszczyzny.

Są to bezcenne źródła ikonograficzne dla historii ludowego dziedzictwa kulturowego w Polsce, a przede wszystkim do badania i rekonstruowania strojów ludowych. Materiał ikonograficzny jest dowodem na wielokulturowy charakter społeczności zamieszkujących ziemie rozdartej między zaborców Polski. Zamieszczone w książce akwarele, rysunki i szkice prezentują nie tylko mieszkańców różnych regionów etnograficznych – Kujaw, Mazowsza, Krakowskiego, Polesia czy Rzeszowszczyzny, ale także przedstawicieli różnych narodów i stanów społecznych. Autor prezentuje więc takie typy etnograficzne, jak m. in. mieszczki krakowskie, chłopci polscy spod Przeworska, ukraińskie szlachcianki, Żydzi, ale też ilustruje nieistniejące już grupy zawodowe takie, jak sitarz, druciarz spod Kańczugi, chłopiec stolarski z Warszawy. Materiały ikonograficzne „wywracają” także o 180 stopni dotychczasowe myślenie o tradycyjnych strojach chłopów – w szczególności zaś o stosowanych przez nich zestawach kolorystycznych.

Inspiracje strojem ludowym we współczesnej modzie

Moda na inspiracje ludowością pojawia się niemal falami. Po okresie kilkuletniego braku zainteresowania następuje tendencja zwyczajowa. Wtedy moda „w stylu folk” bądź „etno”, jak się ją ogólnie określa, występuje w dużym nasileniu. Od kilku lat zaobserwować można taką właśnie tendencję. Złożyło się na to kilka czynników. Z jednej strony to poszukiwania własnego tradycyjnego zaplecza kulturowego, jako naturalnego wyróżnika w Europie regionów. Biura promocji miast, miasteczek, gmin, powiatów i województw starają się czerpać z bogactwa lokalnego dziedzictwa kulturowego, by niemal za wszelką cenę odróżnić się od sąsiadów. Ludowość staje się w takim ujęciu elementem promocji, etykietą świadczącą o odwołaniu się do lokalnej tradycji i przeszłości. Tego typu inspiracji – raz mniej, raz bardziej udanych – jest obecnie wiele. Do najciekawszych należą działania Centrum Kultury, Turystyki i Promocji Ziemi Łowickiej czy te realizowane w ramach projektu „Kraina w kratkę” promującego Pomorze Środkowe. Inspiracje ludowością są także rozpowszechniane przez organizowane ostatnio w dużym nasileniu konkursy i festiwale *designu*. Przykładem jest projekt Nowy Folk Design w Poznaniu (I edycja – 2009, II edycja – 2010) czy krakowski *Rzecz Małopolska. Etnodizajn festiwal*, które są próbą zwrócenia uwagi profesjonalnych artystów na dziedzictwo kultury ludowej jako źródło inspiracji²⁶.

Dziedzictwo kultury ludowej, a przede wszystkim zjawisko stroju ludowego, jest największą inspiracją dla współczesnej mody „w stylu folkowym”. Największym powodzeniem cieszą się więc przedmioty zdobione motywami ludowymi – haftami, koronkami, naszytami. Często są to wyroby samych artystów ludowych sprzedawane przez nich na muzealnych kiermaszach, warsztatach czy – coraz częściej – w sklepach internetowych. Do łask wróciły regionalne motywy kwiatowe z Kujaw, Pałuk i Dol-

26 Więcej na temat festiwali: www.nowyfolk.pl, www.etnodizajn.pl.

nego Śląska. Zdobią one nie tylko galanterię domową (obrusy i serwetki), ale często poszczególne elementy stroju współczesnego. Inspiracje tradycyjne to przede wszystkim motyw zdobniczy, ornament, rzadziej inspirują się tradycyjnym miejscem jego umieszczenia, a prawie w ogóle nie ma nawiązań do ludowego kroju odzieży (może poza obuwem). Motywy łowickich róż, kujawskich tulipanów i ptaszków sieradzkich znaleźć można także na bardzo współczesnych przedmiotach – na woreczkach na komórki, mp3-i i I-pody, ale i na torbach na laptopy. Bezpośrednim nawiązaniem do stroju ludowego jest także występowanie mody na noszenie chust z różami określanymi jako tzw. „ludowe”, noszonych nie na głowie, lecz narzuconych na ramiona bądź owiniętych warstwowo wokół szyi. Moda na chłopskie kozuchy, czerwone korale czy sznurowane buty za kostkę, to także przykłady inspiracji ludowych. Kilka razy w roku odbywają się pokazy mody inspirowanej dziedzictwem kulturowym polskiej wsi – najczęściej w miejscach, gdzie ciągle żywa jest pamięć o tradycji i silne przywiązanie do regionu.

Podsumowanie

Zagadnienie odzieży ludowej, jak widać, jest więc zadaniem nadal nie tylko żywym, ale też istotnym. Z jednej strony wciąż funkcjonują „białe plamy” w ich naukowym opracowaniu, nadal niedopracowany jest aparat pojęciowy. Z drugiej mają miejsce nowe zjawiska inspirowane tradycją polskich strojów ludowych, które także należy obserwować i dokumentować. Na naukowe opracowanie czekają kolejne zeszyty Atlasu Polskich Strojów Ludowych, a naszym zdaniem przyszedł też moment, w którym trzeba się zastanowić nad suplementami do pierwszych zeszytów z lat 50. XX wieku, m. in. łowickim czy kujawskim. Warto też jeszcze raz spojrzeć na mapę wyróżnionych regionów strojów ludowych w ASPL.

Reaktywowanie zapomnianych umiejętności oraz rekonstrukcja stroju na podstawie istniejących zbiorów i materiałów archiwalnych powinna znaleźć jak najwięcej naśladowców. Nie we wszystkich przypadkach możliwe jest jednak odwołanie się do źródeł, a w takim przypadku być może w ogóle nie warto na siłę rekonstruować – a właściwie wymyślać od nowa czegoś, co nigdy nie istniało. Strój tradycyjny, w formie już historycznej, stał się narzędziem wykorzystywanym do promocji regionów, powiatów, województw. Najważniejsza stała się jego funkcja reprezentacyjna, manifestująca przynależność do określonego obszaru kulturowego. Badania nad polskim strojem ludowym nie muszą się jednak ograniczać tylko do badań historycznych, czy nad rekonstrukcjami, ale warto też poszukiwać motywów „ludowych” we współczesnej modzie.

Tym wszystkim, którym zagadnienie stroju ludowego wydaje się zamkniętym rozdziałem w polskiej etnologii, przytaczamy najnowsze informacje. Pewien Góral-emigrant w USA wpadł na pomysł zastrzeżenia i opatentowania wzoru tkaniny na tradycyjnych podhalańskich spódnicach. Podhale jest oburzone.

Źródła internetowe:

Dokumentacja tworzenia stroju żuławskiego, <http://www.powiatnowydwór.pl>. Data odczytu: 28.03.2011.
www.etnodizajn.pl
www.nowyfolk.pl

Bibliografia:

- Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski. Włókiennictwo – Odzież – Obuwie*, t. 6. Poznań Wrocław 1991.
- Banach E. i A.: *Słownik mody*. Warszawa 1962.
- Bazielich B.: *Badania nad odzieżą i strojem ludowym w Polsce*. „Lud”, t. 78 (1995), s. 193-209.
- Bazielich B.: *Odzież i strój ludowy w Polsce*. Wrocław 2000.
- Błachowski A.: *Ubiór i krajobraz kulturowy Polski i Ukrainy Zachodniej (1802-1845)*. Dokumentacja ikonograficzna J. Głogowskiego i K.W. Kielisińskiego. Toruń (w druku).
- Brzezińska A. W., Słomska J.: *Odzież ludowa na pograniczu polsko-słowackim w świetle badań atlasowych – wybrane elementy*. W: *Polska-Słowacja. Pogranicze kulturowe i etniczne*. Red. R. Stoličná, A. Pieńczak, Z. Kłodnicki. Wrocław-Cieszyn 2009, s. 93-116.
- Chmielowski S.: *Słownik nazw i wyrażeń związanych ze strojem ludowym Wielkopolski*. Leszno 1995.
- Dłużewska-Sobczuk A., Woźniak A.: *Łęczyckie chusty kamelowe*. Łęczyca-Łódź 2007.
- Dobrowolska A.: *Strój pyrzycki*. „Atlas polskich strojów ludowych”, z. 1, cz. I. Wrocław 1955.
- Gajek J.: *Metodyka monograficznego opracowywania strojów ludowych*, „Lud”, t. 41 (1954), s. 798-822.
- Hermanowicz-Nowak K.: *Odzież*. W: *Etnografia Polska. Przemiany kultury ludowej*. Red. M. Biernacka, M. Frankowska, W. Paprocka. Wrocław 1976, s. 379-405.
- Hermanowicz-Nowak K.: *Stan badań nad strojem ludowym w Polsce (Próba oceny dotychczasowych osiągnięć)*. „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa” 1 (1977), s. 3-8.
- Kantor R.: *Ubiór – strój – kostium. Funkcje odzienia w tradycyjnej społeczności wiejskiej w XIX i w początkach XX wieku na obszarze Polski*. Kraków 1982.
- Kłodnicki Z.: *Polski Atlas Etnograficzny – historia, stan obecny i perspektywy*. „Lud”, t. 85 (2001), s. 239-275.
- Łęga W.: *Ziemia malborska. Kultura ludowa*. Toruń 1933.
- Malicki L.: *Strój ludowy*. W: *Kultura ludowa Kociewia*. Red. R. Landowski. Tczew 1995, s. 171-182.
- Piskorz-Branekova E.: *Biżuteria ludowa*. Warszawa 2009.
- Piskorz-Branekova E.: *Polskie hafty i koronki*. Warszawa 2005.

- Piskorz-Branekova E.: *Polskie stroje ludowe*, t. 1-3. Warszawa 2003, 2005, 2007.
- Rosińska I.: *Suknia wydaje ludzkie obyczaje. Wielkopolskie stroje ludowe w zbiorach Muzeum Etnograficznego*. Poznań 2005.
- Rostworowska M.: *Śląski strój ludowy*. Wrocław 2001.
- Turnau I.: *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX wieku*. Warszawa 1999.

Noty o autorach:

dr Anna Weronika Brzezińska, adiunkt w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej na Wydziale Historycznym Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, członek Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego Oddział w Poznaniu (od 2007 roku prezes oddziału, od 2008 roku skarbnik przy Zarządzie Głównym we Wrocławiu), Polskiego Towarzystwa Etnologii Miasta, Towarzystwa Miłośników Ziemi Kociewskiej oraz Ogólnopolskiego Stowarzyszenia Plecionkarzy i Wikliniarzy. Absolwentka Małopolskiego Uniwersytetu Ludowego we Wzdowie (2002), instruktor rękodzieła artystycznego. Badania terenowe na Kociewiu, Podkarpaciu, Kurpiowskiej Puszczy Białej, w Wielkopolsce i na Żuławach. Kierunki badań: dziedzictwo kulturowe polskiej wsi i przemiany wiejskiego krajobrazu kulturowego, konstruowanie tożsamości regionalnej w warunkach przerwanej ciągłości kulturowej, współczesny ruch regionalny i animacja kultury lokalnej, współczesne inspiracje polskim folklorem i sztuką ludową we wzornictwie przemysłowym, społeczny kontekst funkcjonowania tradycyjnego rzemiosła i rękodzieła. Ważniejsze publikacje: wraz z A. Hulewską i J. Słomską redakcja trzech prac zbiorowych: *Edukacja regionalna* (2006), *Edukacja kulturowa. Przestrzeń – kultura – przekaz* (2009), *Edukacja kulturowa. Społeczność – aktywizacja – uczenie się* (2010), wraz z J. Poczobut redakcja: *Zachować podcień. Zapisane w krajobrazie i pamięci* (2010), samodzielna redakcja: *Żuławy. W poszukiwaniu tożsamości. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej 15 listopada 2008 roku przez Oddział Etnografii Muzeum Narodowego w Gdańsku we współpracy z Instytutem Etnologii i Antropologii Kulturowej UŚ w Cieszynie* (2009). Liczne artykuły: *Współczesna twórczość ludowa Puszczy Białej* W: *Pultusk. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, t. 7 (2007), wraz z M. Wosińską: *Nieistnienie folkloru kociewskiego. Dokumentacja tańców kociewskich przez Witolda Nalepę*, „Rydwan” Roczniki Muzealne Muzeum Ziemi Kociewskiej w Starogardzie Gdańskim, nr 1 (3) (2008), *Mieszkając na Żuławach. Tożsamości kulturowe mieszkańców regionu* W: *Jesteśmy stąd – dom na Żuławach* (2008), *Specjaliści od kultury ludowej?*, „Nauka”, nr 3 (2009), *Rola społeczności lokalnej w kreowaniu współczesnej kultury regionalnej*, „Twórczość ludowa”, nr 4 (2010), *Wakacje z koronką. Oferta kształcenia w zakresie rękodzieła (wybrane przykłady)*. W: *Handmade. Praca rąk w postindustrialnej rzeczywistości* (2010).

e-mail: annaweronika@op.pl

dr Justyna Słomska-Nowak, doktor, p.o. kierownika Biblioteki i Wydawnictwa w Muzeum Etnograficznym im. Marii Znamierowskiej-Prüfferowej w Toruniu, członek Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego oddział w Toruniu, zastępca skarbnika w Towarzystwie Przyjaciół Muzeum Etnograficznego. Badania terenowe: m. in. Łowickie, Ziemia Krakowska, Wielkopolska, Kujawy, Pałuki. Kierunki badań: tradycyjna sztuka ludowa w Polsce, współczesna sztuka regionalna, sztuka nieprofesjonalna, amatorska, art brut, edukacja regionalna, wzornictwo inspirowane ludowością, zagadnienie praw autorskich w przypadku przejawów tradycyjnych kultur i folkloru dla WIPO. Ważniejsze publikacje: wraz z A. Brzezińską i A. Hulewską redakcja trzech prac zbiorowych: *Edukacja regionalna* (2006), *Edukacja kulturowa. Przestrzeń – kultura – przekaz* (2009), *Edukacja kulturowa. Społeczność – aktywizacja – uczenie się* (2010), artykuły: wraz z B. Olszewską: *Malowana księga duszy. Malarstwo Bogdana Lesińskiego* (2009), wraz z A. Brzezińską: *Odzież ludowa na pograniczu polsko-słowackim w świetle badań atlasowych – wybrane elementy* W: *Polska-Słowacja. Pogranicze kulturowe i etniczne* (2009), wraz z M. Bartosiewicz: *Łowickie. Twórcy ludowi. Pamięć ocalona* (2009).

e-mail: wydawnictwo@etnomuzeum.pl